

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Nefâisü'l-Mecâlis Adlı Tefsîri (Tefsîrin Aslı, Nüshaları ve Örnek Bir Yorum)

DR. ERDOĞAN BAŞ

Araştırmacı - Yazar, İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM)

GİRİŞ

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin tefsirini teknik olarak tanıma ve tanıtmaya geçmeden evvel, dinleyicilerde bu konunun biraz spesifik olduğu; Hüdâyî'nin tek bir eserine dayandığı ve sempozyumun amacı açısından yerini bulmadığı tarzında bir intiba ve izlenim doğurabileceğine dikkat çekilebilir. Ne var ki tefsirin tanıtımı ve muhtevası arz edildiği zaman kısmen de olsa bu konunun, Hüdâyî'yi daha doğru tanıttığı, onun genelde İslamî ilimlerdeki özelde de tasavvuf ilmindeki mevkiini tebyin ettiği görülebilir.¹ Çünkü bu tefsir, Hüdâyî'nin hem en hacimli eserlerinden biridir, hem de bu eserde diğer tefsirlerde görülmeyen bir çok farklı özellik bulunmaktadır. Bu farklı özellikler, bildirinin ilerleyen lerinde zikredilecektir.

NEFAİSÜ'L-MECÂLİS'İN TEKNİK TANITIMI

1. Bu başlık altında ifade edilmesi gereken en önemli husus şudur: Hüdâyî, klasik geleneğe alışlageldiği veya modern tarzda aşına olunduğu şekliyle bir tefsir telif etmemiştir. Daha açık ifadesiyle bugün yazma olarak elimizde mevcut

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tefsirinden örnek bir sayfa

olan *Nefâisü'l-mecâlis* adlı tefsiri Hüdâyî yazmamış, onun bir çok kaynağa müracaat ederek hazırladığı geniş tefsir notlarını halifelerinden Filibeli Şeyh İsmail b. Alaaddin Efendi² (ö. 1052/1642) **cem ve tertip** etmiş, Mushaf'ın dizilişine uygun olarak yeniden yazmıştır. İsmail Efendi, *Nefâisü'l-mecâlis*'e yazdığı mukaddimede bu durumu şöyle ifade etmiştir:³

“...Şeyh, âlim, ârif-i billah, Allah'a vasıl olan, döneminin kutbu, zamanın gavsı olan Şeyh Seyyid Mahmud Üsküdari (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) güzel âdeti ve üstün siyreti üzere Kitâb-ı Kerîm ve Kur'ân-ı Azîm'in derunundan gereğince istifâ eder, her bir vaaz meclisi ve nasihat mahfili için, ilahî mevhibelerden, dinî ilimlerden, hakiki sırlardan, bazı değerli din büyüklerinin büyük Allah dostları hakkında naklettikleri hikâye ve nasihatlerden kalbine doğan ve gönlünden geçenleri yazıya aktarırdı. Merhum vefat ettiğinde, Allah'ın emri gereği ebedi yolculuğuna çıktığında, sohbet meclisleri için hazırlanmış olan bu ders notları muhtelif beldelerde toplum arasında dağınık vaziyette kalmıştı. Ben bunların yok olmasından korkarak hepsini cem ettim, Kur'an'ın sûre dizilişine uygun olarak tertip ettim, Şeyhimizin tekrar tekrar tefsir ettiği âyetleri, talibine istifadesi ve rağbet edene anlaması kolay olsun diye belli bir tertibe göre yazdım ve onun hatt-ı şerifinden bütün tefsirlerini naklettim. Ben, Melik ve Kadîr olan Allah'a muhtaç İsamîl b. Şeyh Alaaddin...Bu eser, imam, allâme, muhakkiklerin önderi, müdekkiklerin zübdesi, asrının kutbu, döneminin tek insanı Şeyh Seyyid Mahmud'un (Allah kendisine rahmet eylesin) telifi *Nefâisü'l-mecâlis*'in birinci cildir. Ayrıca bu cilde (cildin başına), Şeyh Hüdâyî'nin, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin tefsirinden telhis ettiği kısmı da yazdım.”

İsmail Efendi'nin bu mukaddimesi, Hüdâyî'nin tefsirini teknik olarak tanıyabilmek için oldukça önem arz etmektedir. Mukaddimeden de anlaşılacağı üzere

Aziz Mahmud Hüdâyî Sandukası

Hüdâyî, vaaz ve nasihat vermek için belli âyetleri tefsir etmiştir. Bu noktada iki ayrı hususa özellikle dikkat çekmekte fayda vardır:

1. Öyle anlaşılıyor ki Hüdâyî, vaaz ve sohbet edeceği konuyla ilgili âyetleri toplamış, o âyetlerin tefsirlerine müracaat etmiş, kendi görüş ve yorumlarını da ekleyerek sohbetler hazırlamıştır. Bu durum bir nevi bugünkü adıyla tefsir usûlündeki konulu tefsire (et-tefsîru'l-mevdû'îye) benzemektedir. İşte Hüdâyî'nin hazırlamış olduğu bu konulu tefsir notları, vefat ettiği zaman değişik bölgelerde dağınık vaziyette bulunuyordu. Bu notlar büyük bir yekun tutuyor ve zayi olmaması gerekiyordu. Duyarlı halifelerinden biri (İsmail Efendi), oldukça önemli olan bu notları büyük bir fedakarlıkla önce cem etmiş, bir araya getirmiş, sonra daha büyük fedakarlık gerektiren yazım faaliyetine başlamıştır. İsmail Efendi, belli bir sûre ve âyet tertibi gözetilmeden yazılan ve konulu olarak hazırlanan 600 varaka (1200 sayfaya) yakın dökümanı klasik tefsir geleneğine uygun olarak sûre ve âyet tertibine göre yeniden yazmıştır. Hüdâyî'nin vefatından (ö. 1038/1628) sonra İsmail Efendi'nin bu işe 10 yıl kadar zaman ayırdığı söylenebilir. İşte bugün elimizde bulunan Hüdâyî tefsiri *Nefâisü'l-mecâlis*, söz konusu aşamalardan geçerek bu hale gelmiştir.

2. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Hüdâyî bu sohbet notlarını Arapça olarak yazıya geçirmiştir. Bu durumda Arapça telif ettiği bu tefsir notlarını muhatap kitle olarak kime yönelik yazdığı sorusu akla gelir. Bu soruya da (1) bu notları sırf kendine yönelik bir ön hazırlık olarak yazmış, (2) hazırladığı bu notları İsmail Efendi gibi önde gelen talebeleri ve ilmiye sınıfı için hazırlamış, (3) bunları ileriye yönelik bir eser olarak düşünmüş olabilir şeklinde cevap verilebilir. Ancak Arapça yazdığından rahatlıkla halka yönelik hazırlamadığını söylemek

mümkündür. Onun, halka yönelik olarak hazırlayıp sunduğu Osmanlıca vaaz notları ayrıca *Mecâlis-i Va'ziyye*⁴ adıyla toplanıp tertip edilmiştir. Onun bu eseri, *Nefâisü'l-mecâlis* adlı tefsiriyle karşılaştırıldığında aralarında büyük paralelliklerin bulunduğu, bir nevi *Mecâlis-i Va'ziyye*'nin, *Nefâisü'l-mecâlis*'in tefsiri tercümesi olduğu görülür.⁵

3. Tefsiri, şekli ve tasvirî olarak şöyle tanıtabiliriz: İsmail Efendi, tefsiri 3 cilt (veya 4 cilt) olarak yazıya geçirmiştir.

1. cilt 183 varaktan ibaret olup Tevbe sûresine kadar devam etmektedir. Bu cildin başında İsmail Efendi'ye ait bir sahifelik mukaddime, yine ona ait güzel bir sûre ve âyet fihristi ve Hüdâyî'nin, Ebul'l-Leys Semerkandî'nin tefsirinden telhis ettiği 11 varaklık hülâsa bulunmaktadır. Bu hülâsa En'âm sûresine kadarki sûrelerden ancak belli âyetleri ihtiva etmektedir.

2. cilt, 187 varak olup Tevbe sûresinden Kehf sûresinin sonuna kadar devam etmektedir. Bu cildin evveline İsmail Efendi hoş bir sûre ve âyet fihristi koymuştur.

2.ciltte maalesef ciddi bir problemle karşı karşıya kalıyoruz. Şöyle ki bu cildin evveline Tevbe sûresinden Ankebût sûresine kadar bir fihrist yerleştirilmesine, cildin hemen sonuna "Bu, *Nefâisü'l-mecâlis*'in ikinci cildir, Tevbe'den Ankebût'e kadarki sûreleri ihtiva eder." şeklinde bir not düşülmesine rağmen, bu cildin Kehf sûresinin tefsiriyle bitirildiği ve 3. cildin başına "*Bu Nefâisü'l-mecâlis*'in 4. cildir." diye yazıldığı görülmektedir. Bu sorunun nerden nasıl kaynaklandığı henüz tespit edilememiştir.⁶ Bu durumda Meryem'den Ankebût'e kadar ki 10 sûrenin tefsiri bu cildlerde eksik kalmış oluyor. Yalnız aşağıda bahsedilecek nüshalardan ikisinde bu eksik sûrelerin tefsirleri yer almaktadır.

3. cilt, 185 varak olup Ankebût sûresinden İhlas sûresine kadar devam etmektedir. Bu cildin girişine de fihrist konulmuştur.⁷

4. *Nefâisü'l-mecâlis*'e bakıldığı zaman onda tefsir edilen hemen her âyetin birden çok yorumlandığı görülür. Görebildiğimiz kadarıyla aynı âyetle ilgili 7 kadar yorum yapılmıştır. Yalnız bu tefsirlerin hepsi ayrı ayrı yorumlar olmayıp genellikle aynı malumatı içerir. Biraz ileride örneğini sunacağımız âyetlerde de görüleceği üzere, Hüdâyî'nin tefsiri geleneksel tefsirde karşılaşılmayan bir özellikte yazıya geçirilmiştir. Tekrar ifade edecek olursak, Hüdâyî farklı zaman ve mekanlar için hazırladığı tefsir notlarında aynı âyetleri kısa veya uzun şekilde tekrar tekrar tefsir etmiştir. Mesela Ankebût sûresinin 29/45. âyetini 7 kez tefsir ettiği görülmektedir. Aynı âyetin evveline tefsirine başlanmadan önce her defasında "kalallahu teala (Yüce Allah buyurmuştur ki...)" ifadesi getirilmiştir. Bu ifadeler büyük ihtimalle İsmail Efendi'ye ait olmalıdır.

5. *Nefâisü'l-mecâlis*'te her sûre ve âyet tefsir edilmemiş; Hüdâyî, tefsir etmeyi uygun gördüğü sûre ve âyetleri yorumlamıştır. Onun için adı geçen eserde 33 kadar sûrenin hiçbir âyeti tefsir edilmemiştir, yani 33 sûrenin tefsiri yoktur.⁸ Âyet olarak ise örneğin Bakara sûresinde 30 varaklık bölümde 40 kadar âyeti tefsir etmiştir.⁹ Kur'an'ın en büyük sûresinde onun tefsir ettiği âyet oranı, 7'de 1'dir (1/7.)¹⁰

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Nefâisü'l-Mecâlis adlı eserin cilti

6. İsmail Efendi, tefsirin kenarlarına notlar düşmüştür. Bu notların ekseriyetinin açıkça kendine ait olduğu anlaşılmaktadır. Kendine ait olup olmadığı belli olmayan kenar notları ise, ya yine Hüdâyî'ye ait yeni elde ettiği bilgiler olabilir, ya da şahsî yorumlarıdır. Ancak 1. ihtimalin daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

7. *Nefâisü'l-mecâlis* ismi büyük ihtimalle Hüdâyî'ye aittir. Gerek İsmail Efendi gerekse diğer müstensihler bu ismi Hüdâyî'ye atfetmektedirler.¹¹

NEFÂİSÜ'L-MECÂLİS'İN DİĞER NÜSHALARI

1. Hacı Selimağa kütüphanesi 629. numarada kayıtlı olan nüsha. Bu nüsha, Hüdâyî'nin kendi hattıyla yazdığı nüsha görünündedir. Ona aidiyeti hususunda nüshanın üzerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Sadece girişinde “Bu Hüdâyî'nin bazı âyetleri seçici usulle tefsiridir.” tarzında kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bir not bulunmaktadır. Bu nüsha ya Hüdâyî'nin kendine aittir –ki büyük ihtimalle öyledir- ya da bir başkası tedvin ve tasnif edip yazmıştır –ki bu zayıf ihtimaldir-. Söz konusu nüsha 200 varak civarında olup, eksik olduğu her halinden belli oluyor. Sûre ve âyet tertibi gözetilmeden hazırlanmış bir eserdir. Nüshanın evvelinde bir fihrist bulunmaktadır, hat oldukça güzel ve okunaklıdır.

2. Hacı Selimağa kütüphanesi 575. numarada kayıtlı olan nüsha. Bu nüsha, Hasan b. Abdillâh Belgiradî tarafından 1089/1678'de yazılmıştır. Eserin girişinde *Nefâisü'l-mecâlis*'in 2. cildi olduğu ifade edilmiştir, 344 varaktır. Sebe'den İhlas'a kadar olan sûreleri ihtiva etmektedir. Bu nüshanın 1. cildine rastlanılamamıştır. Kitabın evveline güzel bir fihrist konmuştur, yazı oldukça okunaklıdır. Bu cilt, İ-

mail Efendi nüshası ile karşılaştırıldığında ikisinin çok benzeştiği görülmekte, Hasan b. Abdillah'ın, İsmail Efendi'nin nüshasını istinsah ettiği anlaşılmaktadır. 3. Hacı Selimağa kütüphanesi 267. numarada kayıtlı olan nüsha. Bu nüshanın da evvelinde *Nefâisü'l-mecâlis*'in 2. cildi diye bir not bulunmaktadır, eser 225 varaktır, Meryem'den Kevser'e kadarki sûreleri ihtiva etmektedir. Nüshanın başında İsmail Efendi'nin mukaddimesi yer almaktadır. Yine kitabın başında ve sonunda "Bu kitaba Mustafa b. Ahmed b. Mirza b. İshak vakıf oldu." diye bir kayıt konmuştur. Bu kitabı Mustafa b. Ahmed'in, İsmail Efendi nüshasından istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Ne var ki bu nüsha okunaklı olmayıp karışık, dağınık ve bozuk bir şekle sahiptir. Bunun da 1. cildine rastlanılamamıştır.

Sonuç olarak, İsmail Efendi nüshasının bu üç nüshaya ihtiyaç bırakmayacak derecede cami ve vafi olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

AHZÂB SÛRESİ 33/41-42. ÂYETLERİ ÖRNEĞİNDE NEFÂİSÜ'L-MECÂLİS'TE YORUM BİÇİMİ

Nefâisü'l-mecâlis'in muhtevası, sûreler içerisinden seçilmiş bazı âyetlerin tekrar tekrar yorumları ile yorumlanan o âyetlerle ilgili belli nakillerin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Yorumlar genellikle işarî nitelik taşımakta, nakiller ise hadis-sünnetten, kıssalardan, sahabe, tabiin, tebe-i tabiin, meşhur sufilerin fiil ve sözlerinden meydana gelmektedir.

Hüdâyî'nin âyetleri yorumlama yöntemini Ahzâb sûresi 33/41-42. âyetleri tefsirinde biraz etraflıca tetkik etmek mümkündür. Âyetlerin mealı: "Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin ve O'nu sabah-akşam tesbih edin!" Hüdâyî'nin bu âyetleri 7 ayrı mecliste tefsir ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu âyetler, *Nefâisü'l-mecâlis*'te 7 defa tefsir edilmiştir.¹² Tefsiri tedvin ve tasnif ederek yazıya geçiren İsmail Efendi, üstadının yaptığı yorumları tekrar bile esere koymayı ihmal etmemiştir. Bu durum, bir âyetin zaman ve zemine göre yorumlanmasının tipik bir örneği sayılabilir. 7 yorumun her birini imkân nispetinde burada tahlil edebiliriz.

1. YORUM

Hüdâyî, 1. âyeti zikrettikten sonra "takdis, temcid, tehli ve tahmid" in her şekliyle Allah'ın ziredilmesi gerektiğine işaret eder. Bu zikirlerin nefis makamında lisan'la, kalp makamında huzur'la, sır makamında münacat'la, ruh makamında müşahede'yle, hafiy makamında muvasale'yle, zât makamında ise fenâ ile olacağını söyler.¹³

"O'nu tesbih edin" ifadesini, "O'nu fiillerden, sıfatlardan ve zat'tan tecrid ederek anın" diyerek yorumlar.

Sabah-akşam sözlerini, "günün evvelinde ve sonunda" şeklinde açıkladıktan sonra "Allah'ı bütün vakitlerde özellikle de bu şerefli vakitlerde zikredin ve tesbih edin." tenbihinde bulunur.

Bunun ardından denildi ki diyerek, “tesbih’ten maksadın namaz olduğunu, kula yaraşanın bütün vakitlerde Allah’ı zikretmek olduğunu, yemek esnasında bile O’nun zikrinden gafil olmaması gerektiğini” beyan eder. Ardından Hz. Aişe’den naklen Hz. Peygamber’in “*Biriniz yemek yemeye başladığında besmele çeksün, yemeğin evvelinde unutursa bismillahi evvelihi ve ahirihi desün.* (evveline ve ahirine bismillah)” hadisini zikreder. Akabinde Hz. Peygamber döneminde bir kimsenin yemek yerken besmeleyi unuttuğunu, son lokmaya geldiğinde hatırlayıp “bismillahi evvelihi ve âhirihi” dediğini, bunun üzerine Hz. Peygamber’in “*O yemek yediği sürece şeytan da onunla yiyordu, Allah’ın adını anınca yediklerini çıkardı.*” buyurduğunu anlatır.

Hüdâyî bundan sonra işarî bir yoruma girerek ehl-i te’vîl’in¹⁴ “Allah’ı zikredin ve O’nu tesbih edin.” ifadesini, O’nu fecr-i nur-i kalbin doğuşundan, zulmet-i nefsin izâlesinden, ruh güneşinin Zat’da fani olmakla batışına kadar¹⁵ yani “Sürekli O’nu anın.” diye yorumladığını kaydeder.

Hüdayî, bunun ardından bil ki diyerek, Allah’ı zikretmenin amellerin en faziletlisi olduğunu, çünkü nefse en fazla zikrin tesir ettiğini, kalbin tasfiyesinde en etkin metodun zikir olduğunu bildirir.

Bu noktada Hüdâyî, Fudayl’in şöyle dediğini nakleder: Bize gelen bilgiye göre Allah Teala “Ey ademoğlu! Beni sabah olduktan sonra bir saat, ikindiden sonra da bir saat zikredersen ikisi arasındaki vakitte sana kafi gelirim.” buyurmuştur. Bu yorumu “*Allah’ı çok zikredin ve O’nu sabah-akşam tesbih edin.*” ilahî kelâmı da teyid etmektedir.

Hüdâyî tekrar, zikirlerin en faziletlisinin kelime-i tevhid olduğunu, çünkü onun en sağlam ip (‘urvetü’l-vüskâ), cennetin satın alınabileceği bir değer olduğunu söyler. Ardından Hz. Peygamber’in “Benim ve benden önceki peygamberlerin bildirdiği en önemli mesaj la ilahe ilallahü vahdehu la şerike leh, zikrin en faziletlisi la ilahe ilallah, duanın en makbulü ise el-hamdü lillah’dır.” buyurduğunu ekler.

Değerlendirme

Bu 1. yorumda Hüdâyî’nin işarî/tasavvufî yorumla tefsire başladığı (nefis, kalp, sır, ruh, hafiy ve zat makamında zikir çeşitleri), bir kısmının kaynağını zikretmediği nakillerle izahını sürdürdüğü, tekrar işarî yoruma yöneldiği (ehl-i te’vîlin yorumu), ardından zikirle ilgili öğüt verdiği, bir tasavvuf büyüğünün (Fudayl) konuyla ilgili sözlerine yer verdiği, sonuçta kelime-i tevhidin öneminden bahsederek onunla ilgili hadisler naklettiği görülmektedir. Bu ilk tefsirde işarî yorumların ve nakledilen hadislerin ağırlık kazandığı söylenebilir. Söz konusu âyetlerle ilgili Hüdâyî’nin bu yorumlarını okuyan bir insan, ondan net bir şekilde istifade etme imkânı bulabilir.

2. YORUM

İlk yorumda olduğu gibi burada da zikrin nefis makamında lisanla yapılması gerektiğini, “O’nu tesbih edin.” İfadesinin “O’nu fiiller, sıfatlar ve zat’tan tecrid

ederek tesbih edin” demek olduğunu, “gece-gündüz” kaydının ise “günün evvelinde ve sonunda” manasına geldiğini bildirir, ardından yukarıda geçen ehl-i te’vil’in yorumuna yer verir. Buraya kadar 1. yorumdan farklı bir izah sözü değildir.

Hüdâyî 1. tefsirde zikretmediği bazı nakil ve kıssaları bu 2. yorumda kaydeder. İlk önce Ebu Abdurrahman es-Sülemî’nin zikir-i kesirden (çok zikirten) maksadın “kalbin zikri” olduğunu, zira lisanla devamlı zikrin mümkün olmadığını söylediğini bildirir.

Bunun akabinde Ebu’l-Kasım el-Kuşeyrî’nin zikirten muradın “muhabbetullah” olduğunu, “Zira kim bir şeyi severse onu çok zikreder.” dediğini ekler.

Bundan sonra Dahhâk’ın “Her şeyde ibadeti talep ettim, fakat onun en faziletli-sini ehl-i zikirle beraberliğin dışında başka yerde bulamadım.” dediğini ilave eder.

Hüdâyî bu noktada bil ki diyerek, bütün ibadetlerin fiilen, kavlen veya muhabbeten zikir olduğunu haber verir.

Hüdâyî, bunun ardından Şeyh Abdülvahid’den şöyle bir kısma nakleder: Abdülvahid, bir gece virdimi kaçırdım, rüyamda güzel bir cariye gördüm. Bana Ya Ebâ Zeyd! Talebimi yerine getir, ciddiye al, ben senin talebine amadeyim dedi. Ben de senin değerini/semenin nedir dedim. Muhabbetullah dedi ve kul, muhabbetuhhahı diğerlerine tercih ederse onu Allah sever ve mahlukatına da sevdendir diye ekledi.

Bundan sonra Hüdâyî, bir kadının kocasından boşanma talebinde bulunup ardından vazgeçtiği bir kıssaya sadece atıfta bulunur, bilindiğini kabul ederek tamamını anlatmaz.¹⁶ Yine 99 günahı olan birine değinir geçer.¹⁷

Sonra, Muaz b. Cebel’in Ademoğlunun kendisini zikrullah’tan daha çok Allah’ın azabından kurtaracak bir amel işlemediğini, kendisine “Allah yolunda cihad bile olsa da mı?” diye sorulduğunda “Evet Allah yolunda cihad bile olsa, çünkü Allah Teala Allah’ın zikri (veya Allah’ı zikir) en büyüktür.” diye cevap verdiğini nakleder.

Ardından, Ebu Yezîd Bistamî’nin “Ziyade talep ettim şükürde buldum, selamet talep ettim uzlette buldum, mizanımın ağır gelmesini talep ettim la ilahe illallah’da buldum.” dediğini ifade eder.

Yine, Hz. Peygamber’in “Bir kul gündüzleyin veya geceleyin la ilahe illellah dese amel defterindeki seyyiat silinir, hatta onun yerine hasenat yazılır.” buyurduğunu zikreder, buna İsrailoğullarından birinin yüzüğüne la ilahe illellah’ı naksettiği için mağfiret edildiği bilgisini ekler.

Bu yorumlarda son olarak bil ki diyerek asıl olanın, kulun her zaman ve zeminde Allah ile beraber olması gerektiğini, çünkü Halilullah İbrahim’in (a.s.) ateşe atıldığında bir ihtiyacı olup olmadığı sorulduğunda sana ise hayır dediğini, yine Yusuf’un (a.s.) Mısır sultanından yardım talep edencesine hapisane arkadaşına “Beni sultanın yanında an.”¹⁸ dediğini, fakat bunun neticesi olarak senelerce hapiste kaldığını kaydeder.

Aziz Mahmud Hüdâyî Câmii Avlusu

Değerlendirme

2. yorumda Hüdâyî'nin önce 1. âyeti yorumlama tarzıyla tefsire başladığı, ardından konuyla ilgili Sülemî, Kuşeyrî ve Dahhak'tan nakiller yaptığı, bil ki diyerek öğüt verdiği, ardından Abdülvahid'den nakilde bulunduğu, sonra bir kıssa serd ettiği, hemen ardından Muaz b. Cebel, Ebu Yezîd Bistamî ve Hz. Peygamber'den rivâyetler naklettiği, sonucu bil ki diyerek nasihatle bağladığı görülmektedir. Bu 2. yorumda Hüdâyî'nin aynı âyetleri işarî ağırlıklı ve nakil yoğunluklu ele aldığı söylenebilir. Burada konuyu, muhteva açısından 1. yoruma göre biraz daha geniş ele aldığı, nakilleri biraz daha ziyadeleştirdiği görülmektedir.

3. YORUM

Burada “O’nu tesbih edin” ifadesinin “O’nu fiiller, sıfatlar ve zat’tan tecrid ederek tesbih edin.” şeklindeki tefsiri, sabah-akşam yorumu, ehl-i te’vilin geride geçen işarî yaklaşımı, Sülemî'nin zikr-i kesir izahı aynen tekrarlanmıştır.

Buna ilâveten;

İbrahim b. Edhem'in zikrin Allah'a en çok yaklaşımın yol olduğunu söylediği bildiriliyor.

Yine, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu kaydediliyor: “Size amellerinizin en hayırlısını ve Melîk'inizin huzurunda en temizini, derecelerinin en yüksekini, altın ve gümüş infak etmekten daha hayırlı olanını, düşmanla karşılaşarak sizin onların boyunlarını vurmanızdan, onların da sizin boyunlarınızı vurmalarından daha üstün

olanını haber vereyim mi?” “O nedir ya Rasûlallah?!” “Zikrullah” buyurdular.

Ardından ve ruviye denilerek Hz. Peygamber’e atfen bir rivâyet naklediliyor: O, Necid tarafına bir ordu/ba’s gönderiyor. Ordu süratle zafer kazanıp birçok ganimetle zaman kaybetmeden geri dönüyor. Sonra biz bundan hızlı ve üstün bir ordu görmedik diyorlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ben size onlardan daha süratli ve daha üstün bir toplum söyleyeyim mi?” buyurdular. Arkasından “Sabah namazına cemaate iştirak edip güneş doğuncaya kadar zikrullah ile meşgul olan topluluk onlardan daha süratli ve daha üstündür.” buyurdular.

Bu noktada Dahhâk’ın, Kuşeyrî’nin Abdülvahid’in biraz önce geride geçen ifadeleri aynen tekrarlanmıştır.

Sonra geride 2. yorumda kısa geçilen bir hikaye burada tam anlatılıyor: Vaktiyle bir kadın kocasından yüz çevirmişti. Bunun üzerine kocası ona benimle meşgul olmuyorsun demiş, canı sıkılmış ve üzerine baygınlık gelmişti. Ayıldığında eşine “İstediyini yap (ister benden ayrıl, istersen kal)” dedi, kadın da kocasını tercih etti. Sonra adama bunun hikmeti soruldu da “Ben önceleri zikrullah ve itaat üzere olan bir cemaatle beraberdim, dünya işlerine dalınca uyarıldım, tekrar zikrullah ve muhabbetullah’a döndüm. Kadın da muhabbetini bana yöneltti.” dedi.

Hüdâyî, bu hikâyenin peşinden İbn Abbas’tan muğlak bir nakilde bulunuyor. Bu nakle göre, Allah Teala arş’ı yarattığında muztarip oldu, yanlarına 24 kelime çıkardı, 24 bin sene sonra sakin olabildi. Allah Teala ilk muvahhidi yarattığında ve o, la ilahe illellah dediğinde arş hareket etti. Bunun üzerine Yüce Allah sakin ol buyurdu. Arş da “Sen lailahe illallah diyeni affetmezken ben nasıl sakin olayım!” dedi. Bunun üzerine Allah Teala “Ben kelime-i tevhidi onun lisanına ancak onu iki bin sene önce affettikten sonra yerleştirdim.” buyurdu. Hüdâyî’nin naklettiği bu hadise görüldüğü üzere oldukça kapalı bir mahiyet arz etmektedir.

Sonra, Ebubekir Verrâk’ın “Üç şeye veya bunlardan birine güç yetirebilseydim sevincimdin nerdeyse ölürdüm; Allah’a secde etmeye güç yetirebilseydim, misafirm geldiğinde ona yemek ikram etme sevincime muktedir olsaydım, la ilahe illallah muhammedün rasulullah’a güç yetirebilseydim.” dediğini bildirir.

Ardından, Ebu’d-Derdâ’dan naklen Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu bildirir: “Mü’min kul la ilahe illallah dediğinde Allah Teala’nın onun ağzından yeşil zebercedden iki kanadı olan, kanatlarından biri doğu diğeri batıya uzanan yeşil bir kuşa benzeyen bir melek çıkarır. Şâyet kanatlarını açsa doğu ile batıyı kuşatır, arşa kadar yükselir. Onun arı uğultusu gibi sesi çıkar. Arşı taşıyan melekler ona Allah’ın izzeti için sakin ol, Allah’ın azameti için sakin ol, Allah’ın celali için sakin ol der. Hayır, la ilahe illallah muhammedün rasulullah diyen kimse mağfiret olunmadıkça sakin olamam der. Bunun üzerine Allah Teala bu sözü söyleyeni mağfiret ettim buyur. Allah ona 70 bin lisan verir, kıyamete kadar o kelimeyi söyleyene istiğfar eder, kıyamet günü geldiğinde o melek gelir, sahibini alır, sıradan geçirir, cennete sokar.”

Değerlendirme

Hüdâyî'nin bu 3. tefsirde ilk iki yorumda ilk başlarda yaptığı işaret tefsiri tekrarladığı, İbrahim b. Edhem, Hz. Peygamber ve yine ruviye denilerek Hz. Peygamber'den nakillerde bulunduğu, bir hikâyeye naklettiği, ardından İbn Abbas'tan muğlak bir rivâyet serdettiği, bunun akabinde Ebubekir Varrak'tan ve Ebu'd-Derdâ'dan naklen Hz. Peygamber'den rivâyette bulunduğu görülmektedir. Önceki iki yorumdan farklı olarak burada Hüdâyî, biri İbn Abbas'tan (r.anhüma), biri de Hz. Peygamber'den anlaşılması güç iki nakilde bulunmaktadır. Onun tefsirinde çok karşılaşılmayan bu tür sahih kaynağa dayanmayan yorum ve nakiller, muhtemelen fezâilden sayıldığı için nakledilmesinde mahzur görülmemiştir.

4. YORUM

Burada Hüdâyî'nin ilk iki maddenin girişinde yaptığı işaret yorumla söze başladığı görülmekte, "O'nu sabah akşam tesbih edin" ifadesinde ilave olarak gafletin isyanların en çirkini olduğu buna mukabil zikrullah'ın Allah'a en çok yaklaştıran ibadet özelliği taşıdığı belirtilmektedir.

Hüdâyî burada Ebu'l-Abbas'tan bir menkıbe anlatır: Ebu'l-Abbas bir defasında balık avlayan bir adam görür. Yanında da küçük kızı da vardır. Küçük kız adamın yakaladığı balıkları tekrar denize atmaktadır. Babası bunu görünce sebebini sorar. Çünkü senin, Allah Rasûlünden naklen "Bir balık zikrullahtan gafil olmadıkça hiçbir balıkçının ağına düşmez." dediğini duymuştum diye karşılık verir. Adam bunun üzerine ağlar ve elindeki ağı atar. Aynı şekilde havadaki kuşun da zikrullahtan gafil olmadıkça avlanamayacağı söylenmiştir. Çocuğun balıkları atmasının sebebi, Allah'ı unutanlarda bereketin olmayacağı inancıdır.

Hüdâyî bu menkıbenin ardından bil ki diyerek zikirlerin en faziletlisinin hadisi şerifte buyurulduğu üzere kelime-i tevhid olduğunu, zikrullahın nefsi islahta, onu kibir, ucub –ki ucub helak edicilerdendir- gibi kötü ahlâktan arındırmakta en tesirli yol olduğunu söyler.

Bu noktada Hüdâyî yorumu kendini beğenmeye yöneltir ve bununla ilgili nakillerde bulunur: Ruviye diye başlayan enteresan ve muğlak bir olay nakleder: Arş, kendine baktığında gururlandı. Bunun üzerine Allah Teala bir yılan yarattı. O, Arşı 4 bin defa döndü. Sonra başını kaldırıp yukarı baktı, arkasına dönüp kuyruğuna baktığında uzunluğunun bin senelik yol olduğunu gördü. Arş her gün yılan kendisini yutmasını diye bin defa Allah'a sığınır. İşte o balık, Mirac gecesi Hz. Peygamber'den şefaata dilemiş, o da şefaata edeceğini söylemiştir.

Bu menkıbenin ardından Hz. Peygamber'in yanında iki kişinin gururlandığı, bunun üzerine Peygamber'in (a.s.) onlara Musa'nın (a.s.) yanında iki kişinin benlik kavgası yaptığı, birinin diğerine ben falancanın oğluyum deyip dedelerinden dokuz kişiyi saydığı, ancak Allah Teala'nın Musa'ya (a.s.) vahyederek o adama dedelerinin dokuzunun da cehennemde olduğunu, kendisinin de onuncu olarak oraya gireceğini söylemesi gerektiği nakledilmektedir.

Aziz Mahmud Hüdâyî Cami girişi

Sonra bir adamın Hz. Aişe'ye gelip “Ben ne zaman muhsin olduğumu anlarım?” diye sorup onun “Ne zaman kendini kötü bilersen o zaman.” dediği, adamın “Ne zaman kötü olduğumu anlarım?” diye sorduğunda ise “Kendini ne zaman muhsin bilersen o zaman.” diye cevap verdiği kaydedilmektedir. Bunun akabinde Nuh'un gemisinin Cudi dağında istikrar bulduğu, çünkü Nuh'un (a.s.) kendini hakir gördüğü, onun için dağların en küçüğü olan Cudi'yi seçtiği bildirilmektedir.

Hüdâyî burada yine bil ki diyerek, mahv ve fenanın, visal ve beka aleminin en hayırlısı olduğunu, insanın zat'ta fani olduğunda en büyük lezzetlere vasıl olacağını haber vermektedir.

Hüdâyî bu öğüdün ardından kısa bir hikâye sunar. Hikâyeye göre bir hizmetçi/ferrâş ağlayan birini görür ve neden ağladığını sorar. O da sevgilisinden ayrıldığını söyler. O zaman hizmetçi neden firakten kurtulmak için kendini feda etmiyorsun diye sorar.

Sonra Hüdâyî, tesbihin önemi hakkında Yüce Allah'ın Yunus'la ilgili “Şâyet o tesbih edenlerden olmaydı, balığın karnında insanın diriltileceği güne kadar kalırdı.”¹⁹ buyurduğunu, Yunus'un (a.s.) 40 yıl insanları tevhide çağırıldığını fakat ona inanmadıklarını, sonra onlara beddua edip gemiye bindiğini, geminin bozulduğunu, kura sonucu Yunus'un (a.s.) denize atılıp balık tarafından yutulduğunu, tesbihin hürmetine Allah Teala'nın onu balığın karnından çıkardığını ve böylece toplumunun îman ettiğini kaydetmektedir.

Ardından Hüdâyî tekrar bil ki diyerek Hz. Peygamber'in risaletinin genel, Allah katında kerametinin de tam olduğunu, çünkü Allah Teala'nın onu iki aleme de tercih ettiğini, buna “Gözler yanılmadı ve şaşmadı.” âyetinin²⁰ şahit olduğunu, kim Peygamber'in (a.s.) yoluna uyarsa onun gerçekten kurtuluşa ereceğini öğütlemektedir. (Bu paragrafın zikir yorumları arasına yanlışlıkla girdiği anlaşılmaktadır.)

Hüdâyî bundan sonra İbrahim b. Edhem'in şöyle dediğini nakleder: Ben dağlarda Allah yolunda cihad eden, yeyip içmeyen ve gözüne uyku girmeyen bir cemaat gördüm, onların durumlarına imrendim ve hallerinin nasıl olduğunu sordum. Onlar, "Biz ictihad üzereydik, yalnız bize gevşeklik/fütur arız oldu, içimizden biri, bir münadinin ey cemaat! Mevlanız, ey kullarım! İki cihanda benden yaptıklarınıza karşılık beklemeyin buyurduğunu işitti, bunu işitince bizdeki gevşeklik tamamen gitti." dediler. Bazı semavi kitaplarda "Ey Ademoğlu! Ben seni senin üzerinden kar edeyim diye değil, sen benim üzerimden kar edesin diye yarattım, her şeye karşılık yalnız beni bedel olarak kabul et, ben her şeyden daha hayırlıyım." yazılıdır. Söyleyen ne güzel söylemiştir: "Allah bes, baki heves: Allah yeter, gayrısı hevesten ibarettir." Maksud olan yalnız Allah Teala'dır. Masiva ise hevadan başka bir şey değildir. Kim hevayı terk ederse en yüksek matlaba/isteğine vasıl olur.

Sonra Ebu İmran'dan kısa bir kıssa anlatır. Buna göre Ebu İmran gemiye bindiklerini ve geminin bozulduğunu, hanımı ile bir tahtaya sarılarak kurtulmaya çalışırken hanımını doğum sancısı tuttuğunu, çocuğunu doğurduğunu, bu esnada şiddetle suya ihtiyaç hissettiğini, tam da bu anda havada bir zat gördüklerini, kendilerine su verdiğini, suyu içerken onu baldan daha tatlı, kardan daha soğuk bulduklarını anlatır. O zata bu mertebeye ne ile ulaştığını sorunca da "Hevayı terk ettim, Allah beni havaya oturttu." buyurduğunu kaydeder.

Değerlendirme

4. yorumda Hüdâyî'nin 1. ve 2. yorumun evvelinde yaptığı izahı tekrarladığı, Ebu'l-Abbas'tan gaflet konulu bir kıssa naklettiği, bil ki diyerek kelime-i tevhid'e vurgu yaptığı, ruviye (rivâyete göre) diyerek gururun kötülüğü ile ilgili garip de-nebilecek bir olay anlattığı, yine gururla alakalı Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Mu-sa'dan (a.s.) alıntı yaptığı, aynı şekilde kendini beğenmekle ilgili Hz. Aişe'nin sözüne yer verdiği, bu arada konuyla çok irtibatlandıramadığımız kısa bir hikâ-ye sunduğu, tekrar Yunus (a.s.) kıssasında geçen tesbihe vurgu yaptığı, bil ki di-yerek yine konuyla çok ilgili olmayan Hz. Peygamber'in risaletinin cihanşümül olduğu, İbrahim b. Edhem'den cihad ve zikir konulu bir bahis naklettiği, son olarak da Ebû İmran'dan esrarengiz bir kıssa kaydettiği görülmektedir.

4. yorumda Hüdâyî, öncekilere nazaran daha fazla nakilde bulunmuş, konuyla doğrudan bağlantılı kaynaklar kullanmış, bazı âyet ve hadislere de yer vermiş-tir. Araya konuyla ilgisi olmayan bazı söz, hikaye ve kıssaların sokulması eserin telifi esnasında İsmail Efendi'nin gözünden kaçan hususlar olabilir.

5. YORUM

Bu 5. yorumda Hüdâyî'nin 1-2. ve 4. tefsirlerin evvelinde yaptığı izahları tekrar-ladığı, aynı şekilde 2. yorumda geçen Muaz b. Cebel'in zikrullah yorumunu, Hz. Peygamber'in kelime-i tevhidin fazileti ile ilgili 2. yorumda geçen hadisini, Ebû Yezîd'in 2. yorumda geçen sözlerini, Kuşeyrî'nin 2. ve 3. yorumda zikredilen ka-

villerini, Abdülvahid'in 2-3. tefsirde geçen kıssasını, 2. yorumda bir kısmı, 3. yorumda tamamı anlatılan boşanma talebi ile alakalı kıssayı yinelediği müşahede edilmektedir.

Değerlendirme

Görüldüğü üzere Hüdâyî, 5. yorumda önceki yorumlardan seçtiği kısımları burada aynen tekrar etmiş, yeni herhangi bir ilavede bulunmamış ve konuyu oldukça muhtasar tutmuştur. Geride defaatle ifade edildiği üzere, Hüdâyî alışılmış tarzda bir tefsir yapmamış, kendine ait hazırladığı tefsir notlarını halife-si İsmail Efendi tedvin ve tasnif edip yazıya geçirmiştir. Kendine yönelik Arapça hazırladığı notlarda bazen aynı konuyu işleyen Hüdâyî, aynı âyetle ilgili benzer yorumları farklı zaman ve zeminde işlemiş olmalıdır.

6. YORUM

Hüdâyî'nin 6. yorumda 1-2. ve 4-5. yorumun evvelinde yaptığı işâri girişi tekrarlağı, sabah-akşam ifadesini aynı şekilde tefsir ettiği, Dahhak'ın 2-3., İbrahim b. Edhem'in 3. yorumda²¹ geçen sözlerine yer verdiği, bil ki diyerek 2. tefsirde zikredilen öğüde ve Abdülvahid'in 2-3. ve 5. tefsirde geçen kıssasına atıfta bulunduğu, yine 2-3. yorumda zikredilen boşanma talebi ile ilgili kıssaya kısaca değindiği müşahede edilmektedir.

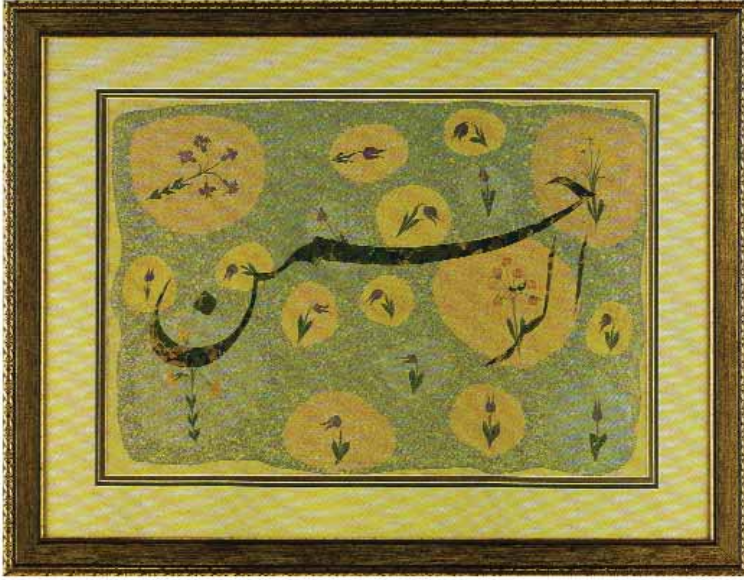
Bu noktada zikir ve tesbih âyetlerinden hemen sonra 43-44. âyetlerin izahına geçilmiş, yalnız bu âyetlerin 1. tefsirinin sonunda kelime-i tevhid'in faziletiyle ilgili 2. yorumun sonunda kaydedilen hadis-i şerife yer verilmiştir.

Değerlendirme

6. yorumda da Hüdâyî'nin önceki yorumlarda zikredilen ifadeleri kullandığı, aynı atıflarda bulunduğu ve aynı malzemeyi işlediği söylenebilir. Özet olması bakımından 5. yorumla benzeşen 6. madde, 43-44. âyetlerin tefsirinde bir nevi mukaddime mahiyetinde zikredilmiş sayılabilir.

7. YORUM

Bu son yorumda Hüdâyî'nin 1-2. ve 4-6. yorumların evvelinde zikrettiği işâri yorumları tekrarlarığı, sabah-akşam ifadeleriyle ilgili yorumları aynen aktardığı görülmektedir. Bu kısa açıklamadan hemen sonra 6. maddede olduğu gibi 43-44. âyetlerin izahına geçilmektedir. Ancak 43-44. âyetlerin yorumunda zikir ve tesbihle ilgili 1. yorumda geçen yemek esnasında bile Allah'la beraber olunması gerektiği belirtilmekte, onunla ilgili Hz. Peygamber döneminden bir kesit (şeytanın besmele çekmeyenle beraber yediği kısım) sunulmakta, Fudayl'in 1. yorum-

Er Rahman

da zikrin faziletiyle ilgili ifadesine yer verilmekte, Hz. Peygamber'in "Bana, sabah namazından güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikrederek bir mecliste oturmak, dört köle azat etmekten daha güzeldir. Zikir kulu, şeklerin karanlıklarından çıkarıp, yakinin nuruna erdirir." buyurduğu nakledilmekte, 2. yorumda geçen la ilahe illellah diyenin günahlarının silineceği ile ilgili hadis-i şerif zikredilmekte, İbrahim b. Edhem'in 3. şıkta geçen zikrin Allah'a yaklaşırcılığı ve velâyetin menşuru olduğu ile alakalı sözü kaydedilmekte, boşanma talebinde bulunan kadının kıssasına atıf yapılmakta, yüzüğüne kelime-i tevhidi nakşedenin cennete gireceği nakli yinelenmektedir.

Değerlendirme

Görüldüğü üzere 7. yorum da 5-6. yorum gibi hülâsa olarak verilmekte, bir nevi öncekilerin tekrarı yapılmaktadır. Son üç yorumda yorumların ve nakillerin daha kısa tutulması, bilindiği farz edilerek atıflarla yetinilmesi, benzer yorum ve nakillerin ya yeni yapılmış olmasından veya İsmail Efendi'nin tasarrufundan kaynaklanır. Fakat *Nefâisü'l-mecalis*'teki her şeyi Hüdâyî'den aktardığını ifade eden İsmail Efendinin böyle bir tasarrufta bulunmadığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Yukarıda genişçe izah edildiği üzere Hüdâyî geleneksel tefsir tarzına uygun olarak bir tefsir telif etmemiş, vaaz ve nasihat için hazırladığı âyet yorumları, hali-felerinden İsmail Efendi tarafından derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir. Hacı Seli-mağa Kütüphanesi 629. numarada kayıtlı bulunan eksik nüsha istisna edilirse –ki bunun Hüdâyî’ye âidiyeti kati değildir- elimizdeki *Nefâisü’l-mecâlis* en azın-dan tedvin, tasnif ve yazı olarak Hüdâyî’ye ait değildir. Elbetteki *Nefâisü’l-me-câlis* içindeki yorumların ona âidiyeti hususunda şüphe yoktur.

Geride Ahzâb sûresi 33/41-42. âyetleri örneğinde açıkça görüldüğü üzere, Hüdâ-yî sûrelerden seçtiği bazı âyetleri çeşitli ortamlar, farklı zaman ve zeminler için bir çok defa yorumlamış ve bunları kayıt altına almıştır. Söz konusu âyetlerin yorumlarından da anlaşıldığı gibi, Hüdâyî, işarî yorumlara ağırlık vermiş, hadis-ler nakletmekte, anlatmak istediği mevzu ile ilgili teşvik edici rivâyetlere bolca yer vermiş, hatta konuyu açıklığa kavuşturmak için bazen izahı güç nakillerde bulunmuştur.

Bu eser, herhangi bir Arapça tefsirle mukayese edilemez. Çünkü bu tarza, şekle ve konu izahına başka tefsirlerde rastlamak mümkün değildir. Hiçbir tefsirde bunda olduğu gibi âyetler tekrar tekrar yorumlanmaz. Yine bu eserde diğer tef-sirlerde sıkça görülen kelime izahları, kraat farklılıkları, âyet ve sûre arası mü-nasebetler, sûre hakkında genel bilgi, âyetler arasında irtibat gibi daha pek çok usûl konusuna ve teknik mevzulara pek rastlanmaz. Çünkü bu eser, diğer tefsir-ler gibi Fatiha’dan başlanarak Nas’a kadar âyet âyet, sûre sûre yapılmış bir tefsir değildir.

Tefsir edilen âyetler de genellikle ahlaka, mevizeye, zikre, tesbihe, infake, iba-dete, derin kulluk bilincine, ihlase, amele, yönelik âyetlerdir. Müteşabihât ve ahkâm âyetlerinin tefsirine nadiren raslanır.

Bu eser, 16-17. yüzyıl Osmanlısında bir alim sûfinin Kur’an âyetlerine yaklaşı-mına iyi bir örnek teşkil eder. O dönemde Hüdâyî’nin insanları sürekli Allah’a davet ettiği, tevhide çağırdığı, zikre, namaza ve genel olarak Rabbani Kulluğa davet ettiği, bunları yaparken ilim, irfan ve sevgiyi kullandığı görülmektedir.

DİPNOTLAR

¹ Hüdâyî'nin hayatı ve eserleri hakkında bk. Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul 1999, s. 42-128; a.mlf., "Azîz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, IV, 338-340; Ömer Pakiş, *Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.10-24.)

² Şeyh İsmail b. Şeyh Alaaddin b. Hasan, Bulgaristan'ın Filibe şehrinde olup Hüdâyî'nin değerli halifelerinden biridir (Hayatı hakkında bk. Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaiki Nu'maniyye ve Zeyilleri*, İstanbul 1989, III, 145.)

³ Hüdâyî'nin tefsiri hususunda İsmail Efendi'nin tedvin ve tasnif edip yazıya geçirdiği nüsha esas alınmıştır. "İsmail Efendi nüshası" diyebileceğimiz bu nüsha Hüdâyî'nin tefsiri ve tefsir anlayışı konusunda efrâdını câmi, ağıyârını mâni bir şekilde bilgi sunmaktadır. Diğer nüshalar hem tam değildir, hem de yeterli malumat içermemektedir. Diğer eksik nüshalarla ilgili biraz ileride bilgi verilecektir.

⁴ Hüdâyî'nin 714 varaklık bu hacimli eserini, Müftüzade Hibetullah b. Abdirrahman tertip edip toplamıştır (İlam Ktp., nu. 842.)

⁵ Örneğini biraz ileride ele alacağımız Ahzâb sûresi 41-42. âyetlerin yorumları ile büyük oranda paralellik arz etmektedir (bk. *Mecâlis-i Va'ziyye*, vr. 124 vd.)

⁶ Eserin pekâla 4 cilt olduğu, Meryem'den Ankebût'e kadarki sûrelerin tefsirini içeren yaklaşık 126 varaklık kısmın (yani 3. cildin) kayıp olduğu söylenebilir. Ancak bu durumda 2. cildin evveline Meryem'den Ankebût'e kadarki sûrelerin ve o sûrelerin belli âyetlerinin fihris-ti yerleştirildiğinden ve aynı cildin sonuna bu cildin Ankebût sûresine kadar ki sûre ve âyetleri ihtiva ettiği yazıldığından sorun çözülmüş olmuyor.

⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 172-174.

⁸ Tefsirine yer verilmeyen sûrelerin isimleri: Vâkıa, Münâfikûn, Meâric, Nüh, Müddessir, Kıyâme, Murselât, Tekvîr, İnfitar, Mutaffifîn, İnşikâk, Burûc, Târık, Ğâşiye, Fecr, Beled, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Kadir, Beyine, Âdiyât, Tekâsür, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâûn, Nasr, Tebbet, Felâk, Nâs.

⁹ Bakara sûresinde tefsir ettiği âyetler: 21-22, 25, 29-32, 34-37, 40, 82, 115, 153, 174,177, 183, 185-186, 200-202, 208, 212, 218, 243, 251-252, 259-263, 267-268, 281, 284, 285.

¹⁰ Buradan yola çıkarak, Hüdâyî'nin Kur'an âyetlerinin 7'de 1'ini yorumladığı söylenebilir. Buna göre Kur'an'ın toplam âyet sayısı ortalama 6200 kabul edilirse, *Nefâisü'l-mecâlis*'te tefsir edilen âyetlerin adedi 885 civarında olur.

¹¹ İsmail Hakkı Bursevî de bu ismin Hüdâyî'ye ait olduğunu belirtmiştir (*Kitâbü's-Silsile*, İstanbul 1291, s. 85.)

¹² *Nefâisü'l-mecâlis*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 174, c. III, vr. 41-44.

¹³ Hüdâyî'nin bu yorumlarında bir çok tasavvufî terim geçmektedir. Bildirinin hacminin artmaması için bunların izahlarına yer verilmemiştir.

¹⁴ "Ehl-i te'vil" terkihiyle Hüdâyî'nin sûfî gelenekte müşahede edilen Bâtınî/işarî yorum ehlini kastettiği anlaşılmaktadır.

¹⁵ Çok açık olmayan bu ifadelerle "kalbin en üst derecede seviye kazanması halinden, Allah'a ulaşınca kadar zikirle meşgul olması gerektiği" ifade edilmiş olmalıdır.

¹⁶ Bu kıssanın tamamı, gelecek yorumlarda zikredilecektir.

¹⁷ Burada Hüdâyî, bir hadiste 99 kişiyi öldürüp tevbe yolu arayan kimseye atıfta bulunuyor (Buharî, Enbiya 50; Müslim, Tevbe 46; İbn Mâce, Diyât 2.)

¹⁸ Yûsuf sûresi 12/42. âyete atıfta bulunuyor.

¹⁹ Bu ifadelerle Sâffât sûresi 37/143-144. âyetlere atıfta bulunmaktadır.

²⁰ en-Necm 53/17.

²¹ Burada ilave olarak İbrahim b. Edhem'in "Zikir, velâyetin menşurudur. Kim zikre muvafak olursa ona o menşur verilir." dediği zikredilmiştir.